

יוגלי רויכמן

אגדות סרח בת אשר

סרח¹ בת אשר מוזכרת כדמות שולית פעמים ספורות במקרא. לעומת זאת מדרשים רבים מעצימים את דמותה. מתוך מדרשים אלו עולה דמות של אישה אסרטיבית, חכמה, יודעת לשמור סוד (את סוד הגאולה) ופעילה באירועים שונים לאורך ההיסטוריה. סרח היא המבשרת ליעקב שיוסף בנו האבוד חי, ובעקבות כך זוכה לברכת יעקב לחיי נצח; היא מעורבת בתהליך גאולת מצרים, מאשרת לעם ישראל שמשוה ואהרן הם שליחי אמת, ועוזרת במציאת ארונו של יוסף לצורך העלאתו לארץ ישראל. מדרשים שונים מזהים אותה עם האישה החכמה מאבל בית מעכה המצילה את אנשי עירה מידי יואב בן צרויה. על פי הפסיקתא, סרח מופיעה אף בימי האמוראים בבית מדרשו של רבי יוחנן ומשמיעה את דעתה. סרח נמנית במקורות מדרשיים שונים ברשימה של בני אלמוות ש"לא טעמו טעם מיתה" או "שנכנסו בחייהם לגן עדן". המדרשים הנ"ל מציירים דמות הפעילה לאורך דורות רבים, מבשרת וגואלת, מעין תואמת נשית לדמותו של אליהו הנביא. כיצד התפתחו אגדות אלה?

סרח מוזכרת בשתי רשימות שונות בתורה: ברשימת יורדי מצרים² וברשימת הנכנסים לארץ.³ דרכם של מדרשי חז"ל להשלים פרטים ביוגרפיים של דמויות עלומות במקרא. מעבר לכך, אזכור שמה של סרח ברשימות אלה, המונות בעיקר גברים, מעורר תהייה ורומז אולי שיש סיפור כלשהו הקשור אליה. בנוסף, ההנחה שסרח חיה בשני המפקדים מביאה למסקנה שסרח האריכה ימים באופן מופלג, שכן במניין השני חייבת הייתה להיות לפחות בת 250 שנה.⁴ עובדות אלו הצמיחו מסורות שונות המתארות את אישיותה ופעילותה המיוחדת בתקופת

- 1 במקרא מופיעה תמיד כ"סרח", ואילו במקורות האגדיים אייתו את שמה בדרך כלל "סרח", וכך ננקוט גם אנו בחיבור זה.
- 2 בראשית מו, יז. רשימה זו מופיעה גם בדברי הימים א ז, ל. רשימה זו מונה שבעים נפש ממשפחת יעקב שירדו למצרים ורובה ככולה גברים. הנשים האחרות המוזכרות הן רחל ולאח, נשות יעקב ודינה בתו. אך סרח היא הנכדה היחידה המוזכרת.
- 3 במדבר כו, מו. ברשימה זו מוזכרות גם בנות צלפחד, שסיפורן מופיע בהרחבה במקומות אחרים בתורה.
- 4 210 שנות שעבוד בתוספת 40 שנות נדודים במדבר עד הכניסה לארץ.

שעבוד מצרים, בתהליך גאולת מצרים וגם לאחר מכן לאורך הדורות. במאמר זה נעמוד על דמותה הייחודית של סרח בת אשר, ונעקוב אחרי אופן הבניית הדמות באגדות חז"ל השונות ואחרי המוטיבים השונים השזורים באגדות על פועלה ואישיותה של סרח.

סקירת המחקר

שני חוקרים, אלבוים והיינמן, ערכו מחקר מקיף על אגדות סרח בת אשר: שני החוקרים ניסו לאתר מהו היסוד העיקרי שעליו נבנו שאר האגדות, ומה היה המניע ליצירת האגדה.

לדעת יוסף היינמן,⁵ היסוד הראשון ליצירתן הוא אזכורה של סרח בשתי הרשימות המקראיות, של יורדי מצרים ושל באי הארץ. ההבנה הפשוטה היא, שאם סרח נמנית עם באי הארץ, הרי שהיא עדיין חיה, כדברי רש"י: "לפי שהייתה קיימת בחיים מנאה כאן".⁶ וכך יוצא שבכניסה לארץ היא בת מעל 250 שנה, ויש כאן עדות לאריכות ימים מופלגת ביחס לדורה.⁷

לדעתו ייתכן שגם השם "סרח" נדרש במובן של חריגה מן המידה, כדוגמת הביטוי "סרח העודף" האמור ביריעות המשכן.⁸ וכך נדרש שמה בילקוט שכל טוב:⁹ "ששרכו ונתרבו ימיה, שחיתה משירדו ישראל למצרים ועד קרוב לתכלית מלכות בית דוד קרוב לתר"ך שנה".

מניע נוסף לדרשה קשור לדעתו בצורך להעביר את מסורת הגאולה ואת סודה בידי אדם אמין. יש יסוד להנחה שאישה זו שהאריכה ימים היא שסייעה בידי משה ומסרה לו את סודות העבר. הרי נאמר "וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא" (שמות א, ו). מי נשאר אפוא שימסור לו את מסורת הגאולה ואת סודותיה, שהיו מופקדים בידי האבות? בעיני בעלי האגדה היה הכרחי שהגאולה תינק ממסורת אבות, כי גאולה שאין לה מסורת עשויה להיכשל וסופה להיגמר באסון, דוגמת הסיפור השגור בפי בעלי האגדה על יציאת מצרים הנחפזת של בני אפרים.¹⁰ לכן נמצא את סרח מסייעת לתחילת תהליך גאולת מצרים ושומרת את "סוד הגאולה":

5 יי היינמן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים תשל"ד, בפרק "אגדת סרח בת אשר", עמ' 56–63.

6 רש"י, במדבר כו, מו.

7 לשם השוואה, משה נפטר בגיל 120, אהרן בגיל 123, ויהושע בגיל 110.

8 שמות כו, יב.

9 ילקוט שכל טוב, בראשית מו, יז.

10 ניסיונם הכושל של בני אפרים ליזום ולצאת ממצרים לארץ כנען רמוז בפסוקים בתהלים

חמישה אותיות שנכפלו בכל האותיות שבתורה כולם לסוד גאולות. וכולם לא נמסרו אלא לאברהם אבינו, ואברהם מסר ליצחק, ויצחק מסר ליעקב, ויעקב מסר סוד הגאולה ליוסף, שנאמר "ואלהים פקוד יפקוד אתכם". ויוסף בנו מסר סוד הגאולה לאחיו ואמר להם "פקוד יפקוד אלהים אתכם", ואשר מסר סוד הגאולה לסרח בתו. וכשבאו משה ואהרן אצל זקני ישראל ועשו האותות לעיניהם הלכו אצל סרח בת אשר. אמרו לה בא אדם אחד אצלנו ועשה אותות לעינינו כך וכך, אמרה להם אין באותו ממש! אמרו לה והרי אמר "פקוד יפקוד אלהים אתכם"! אמרה להם: הוא האיש העתיד לגאול את ישראל ממצרים. שכן שמעתי מאבא - פ"א ופ"א - פקוד יפקוד. מיד האמינו העם באלוהיהם ובשלוחו, שנאמר "ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את עמו".¹¹

מאותה סיבה סרח שותפה גם בסיום תהליך הגאולה. ערב יציאת מצרים כאשר משה הולך לבצע את צוואת יוסף ולהעלות את עצמותיו עם בני ישראל, סרח עוזרת לו למצוא את ארונו של יוסף:

"ויקח משה את עצמות יוסף עמו" - להודיע חכמתו וחסידותו של משה. שכל ישראל עוסקין בבזה ומשה עוסק במצות עצמות יוסף. עליו הכתוב אומר "חכם לב יקח מצות ואויל שפתים ילבט" (משלי י, ח). ומשה מהיכן היה יודע היכן היה קבור יוסף? אמרו, סרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור והיא הראתה למשה קבר יוסף. אמרה לו: במקום הזה שמוהו. עשו

פרק עח: "בְּנֵי אֶפְרַיִם נוֹשְׁקֵי רוּמֵי קִשְׁת הַכּוֹכָבִים בְּיוֹם קָרְבָּ" וכו', וכן בדברי הימים א ז, כ-כב: "ויבְּנֵי אֶפְרַיִם [...] וְהַרְגוּם אֲנָשֵׁי גֵת הַנוֹלָדִים בְּאֶרֶץ כְּנָעַן לְקַחַת אֶת מִקְנֵיהֶם וַיִּתְאַבְּלֵם אֶפְרַיִם אֲבִיהֶם יָמִים רַבִּים וַיָּבֵאוּ אֹחִיו לְנַחְמוֹ". האגדה מוזכרת בתלמוד הבבלי, סנהדרין צב ע"ב בדיון בשאלה מיהם המתים שהחיה יחזקאל (בחזון העצמות היבשות). אחת הדעות המובאות מזהה אותם עם בני אפרים: "ומאן נינהו מתים שהחיה יחזקאל, אמר רב: אלו בני אפרים שמנו לקץ וטענו, שנאמר ובני אפרים שותלח וברד בנו ותחת בנו ואלעדה בנו ותחת בנו וזבד בנו ושותלח בנו ועזר בנו והרגום אנשי גת הנולדים בארץ גוגי וכתוב ויתאבל אפרים אביהם ימים רבים ויבאו אחיו לנחמו". וכן בתוספות, סוטה יג ע"א ד"ה סרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור: "וכיון שבא משה הלכו זקני ישראל אצלה לפי שכבר נכשלו על ידי בני אפרים שיצאו שלושים שנה לפני הקץ ונמלכו עתה בה". ובמכילתא דרשב"י פרשת בשלח על הפסוק "וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרַעֲה אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דְּרָדָה אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים כֹּן יִנָּחַם הָעָם בְּרֵאשִׁית מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִם" (שמות יג, יז): "ד"א זו מלחמת בני אפרים שיצאו קודם לקץ ושבנו מצרימה שלא יראו עצמות אחיהם בני אפרים ויחזרו".

11 פרקי דרבי אליעזר, מהדורת היגר, פרק מז.

לו מצרים ארון של מתכת ושקעוהו בתוך נילוס, בא ועמד על נילוס נטל צרור וזרק לתוכו וזעק ואמר: יוסף יוסף הגיעה השבועה שנשבע הב"ה לאברהם אבינו שהוא גואל את בניו, תן כבוד לה' אלהי ישראל ואל תעכב את גאולתך כי בגללך אנו מעוכבים, ואם לאו, נקיים אנחנו משבועתך! מיד צף ארונו של יוסף ונטלו משה.¹²

בניגוד לדעת יוסף היינמן, סובר יעקב אלבוים¹³ שהאגדה הקדומה ביותר מופיעה בבראשית רבה¹⁴ ונוצרה בעיקרה סביב פרשנות של פסוקים סתומים בספר שמואל. בשמואל ב פרק כ מסופר על מרד שבע בן בכרי בדוד המלך. שבע, שבורח מפני יואב בן צרויה שר הצבא, מסתגר בעיר אבל בית מעכה. יואב צר על העיר במטרה לתפוס את המורד. כאן נכנסת לתמונה "אישה חכמה" מנשות העיר, ולאחר דו-שיח עם יואב היא מצליחה להניא אותו מלפגוע בעיר, ובתמורה דואגת שהמורד יומת ומשליכה את ראשו בעד החומה ליואב. מיהי אותה אישה חכמה? יש שזיהו אותה עם סרח בת אשר.¹⁵

ויש אומרים, שרח בת אשר השלימה עמהן את המנין,¹⁶ ה"ה ותקרא אשה חכמה מן העיר [וגו'] ויקרב אליה ותאמר האשה. האתה יואב? אמרה: שמך יואב לומר שאתה אב לישראל ואין אתה אלא קוצר. ולית את לפום שמך! ולית את ודוד בני תורה? [וכן התמון] עד כאן תמו דברי תורה? לא כתיב "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום"? (דברים כ, ז) ואמר לה: מאן את? אמרה ליה "אנכי שלומי אמוני ישראל" (שמואל ב כ, יט), אני היא שהשלמתי מניין של ישראל במצרים,¹⁷ אני היא שהשלמתי נאמן לנאמן, יוסף למשה, "מה אתה מבקש להמית עיר" (שם שם), ולי, שאני "אם בישראל"?¹⁸

- 12 מכילתא דרבי ישמעאל, מהדורת הורוויץ, בשלח, מסכתא דויהי, פתיחתא, עמ' 78.
- 13 "אלבוים", נשים שנכנסו בחיים לגן עדן", מחניים צח (תשכ"ה), עמ' 124–131.
- 14 מדרש אגדה קדום על ספר בראשית שנוצר בארץ ישראל ונערך במאה החמישית או השישית לספירה.
- 15 "היינמן בספרו דרכי האגדה, הוצאת מגנס, 1954, פרק ד עמ' 28–29, עמד על הנטייה בדרשות חז"ל לחבר דמות תנ"כית אנונימית אך פעילה עם דמות אחרת המוזכרת בשמה, אך לעיתים ללא כל "סיפור" מאחריה. אף שפעמים רבות נוצרו מכך קשיים כרונולוגיים, לא היה בזה כדי להרתיע את בעלי המדרש.
- 16 כלומר, השלימה את מניין באי מצרים למניין שבעים.
- 17 נוסח אחר בכלה רבתי (מהדורת היגר, ניו-יורק תרצ"ו) ג, כג: "שרח – דכתיב אנוכי שלומי אמוני ישראל, אני שהשלמתי מניין הנכנסים לגן עדן".
- 18 בראשית רבה, מהדורת תיאודור-אלבק, פרשת ויגש, צד, ט עמ' 1182.

אלבויים רואה במדרש זה בניין אב להרבה דרשות. ואכן, מצאנו עוד דרשות העוסקות באריכות ימיה המופלגת: "סרח בת אשר היתה מבאי מצרים ומבאי הארץ".¹⁹ בדרך זו הולך גם המדרש באבות דר' נתן האומר: ושבעה קפלו את העולם כולו. ואלו הן: אדם ראה את מתושלח, מתושלח ראה את שם, שם ראה את יעקב, יעקב ראה את סרח, סרח ראתה את אחיה, אחיה ראה את אליהו, ואליהו חי וקיים עד שיבוא משיח.²⁰ אגדות נוספות, המייחסות לסרח פעילות ומעורבות בגאולת מצרים, אלבויים מקבל כמובנות מאליהן, שכן על פי פשט הפסוקים סרח חיה בזמנים אלו.

ניתוח האגדה בבראשית רבה

האגדה בבראשית רבה²¹ מזהה את האישה החכמה מאבל בית מעכה עם סרח, ובכך מאחדת את שתי הדמויות. נראה כי לזיהוי מניע פרשני: לבאר את הביטויים הסתומים "שאלו ישאלו באבל וכן התמו", וכן: "אנוכי שלומי אמוני ישראל". בכך נאמנים חז"ל לשיטתם, הנוטה לאחד בין דמות מקראית אנונימית לדמות אחרת ששמה מוזכר במקרא.²²

יחד עם זאת ניתן לראות בדרשה זו אגדה מכוננת בבניית דמותה של סרח. בעזרת עיון צמוד ודקדקני בפסוקים בספר שמואל, תוך שימת לב לכל מילה ולכל פרשנות של ביטויים סתומים, בונים בעלי האגדה את דמותה של סרח כאישה חכמה, בעלת מעמד נכבד ויכולת ניסוח ושכנוע, המעיזה פנים במקרה הצורך כדי להציל רבים מישראל. תכונות אלה מהוות אבני בניין בהתוויית דמותה הייחודית של סרח בספרות האגדה:

א. "ותקרא אשה חכמה מן העיר":²³ המקרא מכתיר את הדוברת בתואר "חכמה". מעטות הנשים במקרא שזכו לתואר זה.²⁴ חז"ל השתמשו בתכונה

19 סדר עולם, מהדורת מיליקובסקי, פרק ט, עמ' 248.

20 אבות דר' נתן, מהדורת שכטר, נוסחה ב, פרק לח, עמ' 103.

21 האגדה מופיעה בשינויים קלים גם בקהלת רבה, בתוך מדרש רבה חלק שני, הוצאת האחים האחים ראם, ווילנה תרט"ז, (מהדורת צילום ירושלים תשל"ה) פרשה ט, יח, עמ' 50.

22 דרכי האגדה (לעיל הערה 15). יש המזהים את העיר אבל בית מעכה כתל אבל השוכנת בקרבת נחלת אשר. יתכן שהדרשן השתמש בנתון הגיאוגרפי הזה כדי לבסס את דרשתו, שהרי גם אם מצאנו עוד נשים המכוננות חכמות במקרא, אישה נוספת משבט אשר לא מצאנו. ראו י' קיל בפירושו דעת מקרא לספר שמואל ב, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"א עמ' תצד.

23 שמואל ב, כ, טז.

- זו כשייחסו לסרח את תפקיד המבשרת ליעקב שיוסף חי בחכמה נשית וברגישות מיוחדת;²⁵
- ב. "וַיִּקְרַב אֵלֶיהָ וַתֹּאמֶר הַאִשָּׁה הַאֲתָה יוֹאֵב וַיֹּאמֶר אָנֹכִי. וַתֹּאמֶר לוֹ שְׁמַע דְּבָרֵי אֲמַתְּךָ וַיֹּאמֶר שְׁמַע אָנֹכִי."²⁶ הדרשן בבראשית רבה התייחס לשאלה המיותרת לכאורה, "האתה יואב", ודרש ייתור זה. לדבריו, האישה החכמה מתייחסת לשמו של יואב ומטיפה לו מוסר שאינו נוהג בהתאם לשמו: "אמרה שמך יואב לומר שאתה אב לישראל ואין אתה אלא קוצר. ולית את לפום שמך!". מתיאור זה מצטיירת דמות חזקה ואסרטיבית. אישה בעלת מעמד המרשה לעצמה לומר לשר הצבא דברים שאינם נעימים לאוזן. בנוסף, האישה פונה ליואב בגוף ראשון, דבר המעיד על מעמדה הבכיר: "שְׁמַעו שְׁמַעו אִמְרוּ נָא אֶל יוֹאֵב קָרַב עַד הִנֵּה וְאֲדַבְּרָה אֵלֶיךָ."²⁷ אישה פשוטה לא תעז לפנות כך אל שר הצבא, וגם אם תפנה לא בהכרח הוא יקשיב לה. אך יואב מטה אוזן לדבריה. חיבור האישה מאבל בית מעכה לסרח בונה דמות אגדית הזוכה לאריכות ימים מופלגת שלא כדרך הטבע, ומסבירה מניין שאבה האישה את התעוזה ואת הסמכות בדבריה ליואב;
- ג. "וַתֹּאמֶר לְאִמֶּר דְּבַר דְּבָרוֹ בְּרֵאשִׁיטָה לְאִמֶּר שְׂאוֹל יְשָׁאֲלוּ בְּאֵבֶל וְכֵן הִתְמַוּ"²⁸. האישה ממשיכה להטיף ליואב שר הצבא, ובעקיפין אף לדוד המלך, שלא נוהגים על פי הנחיית התורה. המדרש מבאר ביטויים קשים בפסוק: "דבר ידברו בראשונה [...] שאול ישאלו באבל" – יש לדבר קודם, לפני שמתחילים בפעולה: יש לקרוא לעיר אבל לשלום, לפני שפותחים במלחמה, כמו שכתוב בתורה: "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום."²⁹ "וכן התמו" – האם שכחתם את תלמודכם?! האם כשהגעתם, אתה יואב או דוד המלך, לעיסוק בסוגיה זו הפסקתם את לימודכם? יכולת ההתבטאות וההתנסחות של האישה החכמה, יחד עם הידע הרחב בהלכה, תתחבר לסרח

24 האישה הנוספת שזכתה לתואר זה היא האישה התקועית בסיפורי אבשלום, שמואל ב יד, ב.

25 ראו לקמן דיון בבשורה ליעקב שיוסף חי.

26 שמואל ב כ, יז.

27 שמואל ב כ, טז.

28 שמואל ב כ, יח.

29 דברים כ, י.

האגדית הבוחרת בחכמה וברגישות את מילותיה, כאשר מבשרת לסבה שיוסף חי;

ד. יואב תוהה מיהי האישה עזת הפנים הדוברת אליו ושואל מיהי. האישה עונה לו: "אֶלְכִי שְׁלָמִי אָמוּנִי יִשְׂרָאֵל".³⁰ לפי פרשני המקרא הפשטנים³¹ משמעות תשובתה היא: אני מבני העיר ששלמים ונאמנים לישראל ולמלך, ולכן אין סיבה להלחם בי ובבני עירי. אך המדרש מביא שתי פרשנויות רחוקות יותר מהקשר העלילה, כשדורש את המילה "שלמי" מלשון השלמה או סיוס. אפשרות אחת, שהיא השלימה את מניין היורדים למצרים לשבעים נפש. אפשרות שנייה, שהיא זו שעזרה למשה, שעליו נאמר "בכל ביתי נאמן הוא", למלא את צוואתו של יוסף.³² שתי המשמעויות המובאות בדרשה מובילות את הקורא להנחה שאותה המדרש רוצה לחזק, שאותה אישה חכמה היא סרח;

ה. "אֶתָּה מְבַקֵּשׁ לְהַמִּית עִיר וְאִם בְּיִשְׂרָאֵל".³³ לפי ההבנה הפשוטה הביטוי "עיר ואם בישראל", שהפך לניב בשפה העברית, מתאר את העיר אבל בית מעכה, עיר גדולה המשמשת מרכז לכפרים מסביב, עיר ו"בנותיה".³⁴ אך הדרשן בבראשית רבה מבין שהאישה מכנה את עצמה "אם בישראל". לשיטתו, יש לפרק את הביטוי לשניים: להמית עיר – אנשי העיר אבל בית מעכה, ואותי – האישה החכמה, שאני אם בישראל. הזיהוי של האישה עם סרח בת אשר מוביל בהכרח למסקנה שהיא זוכה לאריכות ימים מופלגת וזוכה לראות דורות על דורות של צאצאים. הכינוי "אם בישראל" נראה ככינוי קולע במקרה זה;

ו. מבחן התוצאה: האישה החכמה מצליחה להציל את כל אנשי עירה.³⁵ אותו מוטיב של רצון לשמור על החיים נשזר גם באגדות אחרות: סרח המגנה על

30 שמואל ב כ, יט.

31 רש"י, מצודת דוד ומלבי"ם לפסוק.

32 בנוסח בקהלת רבה (לעיל הערה 21) מכונה אף יוסף "נאמן": "אני שהשלמתי נאמן יוסף לנאמן משה".

33 שמואל ב כ, יט.

34 כך מפרשים רלב"ג ומצודת דוד.

35 רמז נאה לדבר מצאו חכמים במדרש קהלת רבה (לעיל הערה 21) על הפסוק "טובה חכמה מכלי קרב" (קהלת ט, יח): "טובה חכמה – זו חכמתה של סרח בת אשר. מכלי קרב – מכלי קרבן של יואב".

סבה יעקב ממוות פתאומי, וסרח העוזרת להביא ישועה וגאולה לעם ישראל במצרים.

אריכות ימים

אריכות ימים או חיי נצח?

אלבויים והיינמן עמדו על כך שהדרשות הקדומות יותר לא ייחסו לסרח חיי נצח, אלא רק אריכות ימים מופלגת. כך מצאנו בסדר עולם רבה,³⁶ וכך גם באבות דר' נתן:

ושבעה קפלו את העולם כולו. ואלו הן: אדם ראה את מתושלח, מתושלח ראה את שם, שם ראה את יעקב, יעקב ראה את סרח, סרח ראתה את אחיה, אחיה ראה את אליהו, ואליהו חי וקיים עד שיבוא משיח.³⁷ במדרשים אלה לא ייחסו לה אלמוות, כי אילו הייתה קיימת לעולם, לא היה צורך להוסיף אחריה את אחיה ואת אליהו. כמו כן רואים שרק על אליהו המדרשים מכריזים: "ואליהו חי וקיים".

לכן סובר היינמן, שאותם המדרשים המייחסים לסרח חיי נצח, כגון "שלא טעמה טעם מיתה"³⁸ או "שנכנסה בחייה לגן עדן",³⁹ הם מאוחרים יותר, ודיברו על אריכות ימיה על דרך ההפלגה, עד חיי נצח.

גם אלבויים מציין:

המקורות המזכירים את עובדת אריכות ימיה של סרח, מבלי לציין שחיה חיי נצח הם בדרך כלל בספרים בדוקים ומנוסים יותר, מרכזיים יותר, מאותם המעלים עניין כניסתה לגן עדן בחייה. ואין להתעלם מבדידותם היחסית של המקורות המציינים בפירוש עניין כניסתה בחיים לגן עדן.⁴⁰

36 לעיל הערה 19.

37 אבות דר' נתן, מהדורת שכטר, נוסחה ב, פרק לח, עמ' 103.

38 ילקוט שמעוני, חלק ב, רמז תשז; בראשית רבתי, פרשת חיי שרה; אוצר המדרשים (אייזנשטיין), רבנו הקדוש עמוד 513; בתי מדרשות, חלק ב, מדרש אשת חיל.

39 כך הנוסח במסכת כלה רבתי (לעיל הערה 17), ג, כג. נוסחים דומים מוזכרים במסכת דרך ארץ זוטא א; ילקוט שמעוני, חלק א, רמז מב; אוצר המדרשים (אייזנשטיין), עשר גלויות עמ' 437; מסכת דרך ארץ א, יח; אוצר המדרשים (אייזנשטיין), אלפא ביתא דבן סירא, עמ' 35; אוצר המדרשים (אייזנשטיין), רבינו הקדוש, עמ' 513; ילקוט שמעוני, חלק ב, רמז שסז.

40 לעיל הערה 13, עמ' 129.

לדעתנו, הזהירות מלייחס לסרח חיי אלמוות, שבה נקטו בעלי המדרש הקדומים, נובעת מרצון להתרחק מנימות המייחסות לאדם כלשהו חיי נצח משום שיש בהן גוון נוצרי.⁴¹

כהמשך לאותה סוגיה נביא את דברי הפסיקתא דרב כהנא, מקור ארץ ישראלי קדום,⁴² המספר על פעילותה של סרח מאות ואף אלפי שנים לאחר הסתלקותה. המדרש מייחס לסרח יכולת להופיע במפתיע בהתגלויות מסתוריות, בדומה לאגדות על אליהו הנביא. לפי מדרש זה סרח מתערבת בלימוד בבית המדרש העוסק בפסוקים המתארים את קריעת ים סוף. היא סותרת את פירושו של ר' יוחנן, ומציעה פירוש משלה, המבוסס על עדות אישית: רבי יוחנן הוה יתיב דרש כיצד המים היו עשויין לישראל כחומה? דרש ר' יוחנן: כאילין קנקיליין [= כמו השבכות האלו]. אדיקת [= השקיפה] שרח בת אשר ואמרת: תמן הוינא ולא הוון אלא כאילין אמפומטא [= שם הייתי ולא היו עשויים אלא כמו חלונות מאירים].⁴³

סרח טוענת שבעת המעבר בים סוף, בני ישראל ראו את עמודי המים כחלונות מאירים ולא כשבכות אטומות. מבעד לחלונות הם ראו, מן הסתם, את הדגים המרהיבים ואת בעלי החיים המופלאים החיים בים סוף, כעין מוזיאון תת-ימי. הצעה זו מרחיבה ומעצימה את נס קריעת ים סוף.

מה מניע את בעל האגדה לערב את סרח בדיון הנערך בבית המדרש בסוגיה זו? נראה כי דרשה זו משתלבת עם ההבניה של דמותה כדמות דומיננטית בגאולת מצרים – בידה של סרח הופקד סוד הגאולה, היא זו המאשרת לעם ישראל שמשה ואהרן הם נביאי אמת הבאים להוציאם מהשעבוד, היא זו

41 למרות זאת לא נמנעו בעלי האגדה מלייחס לאליהו הנביא חיי נצח. ייתכן שההבדל נעוץ בפשטי המקראות. על מותה או היעלמותה של סרח לא מצויין בפסוקים דבר, ואילו על אליהו מסופר בכתוב בפירוש שעלה בסערה השמימיה, ולא מת כאחד האדם; הוא לא זכה לקבורה, ותלמידיו שרצו למצוא את גופתו ולהביאה לקבר ישראל לא מצאו דבר (מלכים ב פרק ב). הוא גם ממשיך ופועל לאחר שנסתלק. כך למשל מסופר שהמלך יהורם מקבל "מכתב מאליהו הנביא" לאחר הסתלקותו, ובו דברי פורענות קשים עליו ועל ביתו (דברי הימים ב פרק כא). בנבואת מלאכי נאמר שאלהו הנביא עתיד לחזור ולפעול בעולם: הוא יופיע לפני בוא יום ה' וישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם (מלאכי ג, כג–כד).

42 הפסיקתא היא מדרש ארץ ישראלי קדום שנערך בין המאה החמישית לשישית לספירה. מיוחסת לרב כהנא, תלמידם של רב ור' יוחנן.

43 פסיקתא דרב כהנא, מהדורת מנדלבוים, בשלח יג, עמ' 188.

שעוזרת לזהות את ארונו של יוסף ובכך נותנת אור ירוק ליציאה הסופית ממצרים, ולכן סרח היא זו ה"פוסקת" בבית המדרש בענייני קריעת ים סוף.

אריכות ימים – בזכות מה?

מדוע זכתה סרח באריכות ימים כה מופלגת או לחילופין בחיי נצח? במדרשים מאוחרים, כגון מדרש בראשית רבתי, מציינים את צדקתה המופלגת כסיבה לכך: "י"ג הם שלא טעמו טעם מיתה. סרח בת אשר – מפני שמעולם היתה צדקת".⁴⁴

וכן במדרש המובא בספר צרור המור:

ר' יוסי אומר: סרח בת אשר הייתה מבאי מצרים ומבאי הארץ. ולפי שזכתה ליכנס לארץ ולישב שם שנים רבות מרוב צדקתה, קראה הכתוב אחותם.⁴⁵ ובכל מקום היא נמנית עם אחיה. כשם שהיה לאחיה שם בארץ, כך היה לה שם, שנכנסה לשם, והיא אותה אשה חכמה שמסרה לשבע בן בכרי ביד יואב, ובסוף נכנסה לחיים בגן עדן.⁴⁶ מדרש אחר מזכיר את צדקתה בסמוך לאריכות ימיה: "שרח בת אשר לא טעמה טעם חטא ולא טעם מיתה. והיא האישה החכמה".⁴⁷ הקשר בין הצדיקות לאריכות הימים אמנם אינו מנוסח בפירושו, אך מהשימוש במטבע לשון דומה, "לא טעמה טעם [...]", ניתן לראות ניסיון לנמק את אריכות ימיה כשכר לצדקותה.

44 בראשית רבתי, מהדורת אלבק 1940, פרשת חיי שרה, עמ' 94. מדרש בראשית רבתי הינו קובץ דרשות מאוחר יחסית של ר' משה הדרשן שחי בפרובנס במאה האחת-עשרה.
45 אף שלא הייתה אחותם הביולוגית. יש סוברים שהייתה בתו החורגת של אשר. כך לפי תרגום אונקלוס שעמד בפני הרבה מהראשונים. עיין תורה שלמה, במדבר כו, מו, אות עד: "ישום בת אתת אשר סרח". וראה רמב"ן בפירושו על הפסוק (במדבר כו, מו).
46 ספר צרור המור, ביאור על התורה על דרך הדרוש והקבלה לר' אברהם בן יעקב סבע, ממגורשי ספרד ופורטוגל. ראה מ"מ כשר, תורה שלמה, בראשית מו, יז, אות צז.
47 ילקוט אור האפלה. מובא בתורה שלמה, בראשית, פרק מה, אות פח.

סרח מגלה ליעקב שיוסף חי

רוב הדרשות שעסקו באריכות ימיה של סרח, לא הסתפקו באמירה כללית על צדקותה, אלא הניחו שחייב להיות מעשה מיוחד שזיכה אותה לאריכות ימים או לכניסה לגן עדן בחייה.

היינמן⁴⁸ סובר שהמדרשים הקדומים ייחסו לסרח אריכות ימים מופלגת, ורק לאחר מכן עלה הצורך למצוא הסבר לעובדה זו. כך נולד לדעתו המוטיב המספר שסרח היא זו שמגלה ליעקב שיוסף חי.⁴⁹ מוטיב זה מופיע בכמה מקורות מאוחרים יחסית.

מסורת זו מופיעה לראשונה בתרגום המיוחס ליונתן:⁵⁰

וּבְנוֹי דְאֵשֶׁר יִמְנָה וְיִשְׁנָה וְיִשְׁוִי וְיִבְרִיעָה וְשָׁרַח אֶחְתָּהוֹן דְאִידְבָרִית פֶּד הִיא קְיִמָא לְגִינוּנִיתָא עַל דְבִשְׁרַת לְיַעֲקֹב דְיוֹסֵף קָיִים הִיא שְׂזִיבַת לְיִתְבִי אֶבֶל מְדִין קָטוֹל בְּיוֹמֵי יוֹאֵב.

כתר יונתן מתרגם:

ושרח אחותם שנלקחה כאשר היא חיה לגינתו [= גן עדן] על שבישרה ליעקב שיוסף חי היא הצילה ליושבי אבל מדין מיתה בימי יואב.

השוואה בין מדרש הגדול לספר הישר

במדרש הגדול⁵¹ מסופר שסרח נבחרה למשימה על ידי האחים:

אמרו [האחים]: אם אנו אומרים לו תחילה יוסף קיים, שמא תפרח נשמתו. מה עשו? אמרו לשרח בת אשר: לכי אמרי לאבינו יעקב, שיוסף קיים והוא במצרים. מה עשת? המתינה לו עד שהוא עומד בתפילה, ואמרה בלשון תימה: יוסף במצרים? יולדו לו על ברכיים מנשה ואפרים? פג לבו עד שהוא עומד בתפילה. כיוון שהשלים ראה את העגלות, ותחי רוח יעקב אביהם.⁵²

48 לעיל הערה 5, עמ' 60.

49 כך סובר גם עלי יסיף, סיפורי בן סירא בימי הביניים, הוצאת מגנס, ירושלים תשמ"ח, עמ' 104–116, ובעיקר עמ' 110.

50 תרגום המיוחס ליונתן, בראשית מו, יז. חובר כנראה במאה השביעית או השמינית.

51 חיבור מדרשי מקיף על כל התורה המכיל מדרשי הלכה ואגדה. החוקרים סבורים שעורך החיבור הוא ר' דוד בן עמרם עדני מהעיר עדן שבתימן. משערים שחי במחצית הראשונה של המאה הארבע-עשרה.

52 מדרש הגדול לבראשית מה, כו. ובדומה לכך מופיע בבראשית רבתי, אלבק (לעיל הערה 44), פרשת חיי שרה, עמ' 97: "סרח בת אשר, מפני שמעולם היתה צדקת, וכשעלו בני יעקב

מדוע בחרו האחים דווקא בסרח? לכאורה אין המדרש מציין את הסיבה. אולם מהדרך שבה בחר בעל המדרש לתאר את פעילותה של סרח עולה ההסבר: סרח פועלת בחכמה וברגישות רבה. היא מחליטה להציג את הדברים באופן מעורפל במכוון, בעזרת כמה טקטיקות מתחכמות:

א. היא בוחרת לבשר את הבשורה המשמחת ליעקב כשהוא באמצע התפילה. באופן זה, יעקב לא ישמע את דבריה, שכן כולו מרוכז בתפילתו, והאינפורמציה תחדור לתת-מודע של יעקב בצורה מעורפלת. רק לאחר שיסיים את התפילה, ינסה לשחזר מה אמרה לו סרח. באופן זה יחדרו הדברים לתודעתו בהדרגה, ולא יסכנו אותו;

ב. היא מציגה את הדברים כשאלה: האומנם יוסף במצרים? לא דווקא;

ג. היא חורזת את העובדות במעין שיר בחרוזים: יוסף במצרים – יולדו לו על ברכיים – מנשה ואפרים. כך יוכל יעקב לחשוב שאין זו אינפורמציה אמיתית אלא רק משחק מילים של נכדתו הקטנה;

ד. שיקול נוסף שגורם לסרח לבחור בשירה, קשור כפי הנראה להשפעה שיכולה להיות לכך על יעקב, הסב הזקן: למוזיקה אפקט מרגיע. בגלל החשש "שמא יפוג לבו", מוצאת סרח דרך להעביר את הבשורה המשמחת ליעקב סבה. היא בוחרת להודיע את החדשות המשמחות דרך שירה ונגינה.

בספר הישר⁵³ מצאנו תיאור דומה:

ויבואו עד גבול הארץ ויאמרו איש אל רעהו: מה נעשה בדבר זה לפני אבינו? כי אם נבוא אליו פתאום ונגד לו הדבר ונבהל מאד מדברינו ולא יאבה לשמוע אלינו. וילכו להם עד קרבם אל בתיהם, וימצאו את סרח בת אשר אשר יוצאת לקראתם, והנערה טובה עד מאד, וחכמה ויודעת לנגן בכינור. ויקראו אליה ותבוא אליהם ותישק אליהם. ויקחוה ויתנו לה כינור אחד לאמור: בואי נא לפני אבינו וישבת לפניו והכך בכינור, ודברת ואמרת כדברים האלה לפניו. ויצוו אותה ללכת אל ביתם, ותקח

ממצרים ומצאו ליוסף שהיה בחיים נסתלקה רוח הקדש מיעקב עד אותו יום שנאמר לו עוד יוסף חי (מ"ה כ"ו), באותה שעה אמר לה כן תחיי את לעולם, ונתקיים בה בעבור שהיתה צדקת ועדיין היא שמורה בגי'ע".

ספר הישר הוא חיבור מימי הביניים, שלא נודע מי חיברו, המספר את ההיסטוריה של עם ישראל מתקופת האבות ועד תקופת השופטים. רוב הפרקים בספר מקבילים לפרשיות ספר בראשית, ופרקים נוספים עוסקים בתקופות המקבילות לשאר חומשי המקרא ולימי יהושע והשופטים.

הכינור ותמהר ותלך לפניהם ותבוא ותשב אצל יעקב. ותיטיב הכנור ותנגן ותאמר בנועם דבריה: יוסף דודי חי הוא וכי הוא מושל בכל ארץ מצריים ולא מת. ותוסף ותנגן ותדבר כדברים האלה, וישמע יעקב את דבריה ויערב לו. וישמע עוד בדברה פעמיים ושלש, ותבוא השמחה בלב יעקב מנועם דבריה, ותהי עליו רוח אלהים, וידע כי כל דבריה נכונה. ויברך יעקב את שרר בדברה הדברים האלה לפניו ויאמר אליה: בתי, אל ימשול מוות בך עד עולם כי החיית את רוחי.⁵⁴

למרות הדמיון בין שתי הגרסאות מעניין לעמוד על ההבדלים ביניהן. כאמור, במדרש הגדול מתוארת נערה עם הרבה חכמה, רגישות ויצירתיות, בעוד שלפי ספר הישר סרח פועלת על פי הנחיית האחים וללא כל יוזמה מצידה. מאידך, ספר הישר מביא את סגולותיה של סרח כעובדה: "טובה עד מאוד, וחכמה ויודעת לנגן בכינור", בעוד שמדרש הגדול אינו מציין זאת בפירוש. כמו כן החריזה שהופיעה בגרסת מדרש הגדול אינה מוזכרת בגרסה שלפנינו. אך דומה שהשימוש בכינור מבטא את אותו הרעיון.

אין ספק שההבדל המהותי ביותר בין הגרסאות קשור לסיפא בדברי ספר הישר, שבו מובאת תוספת המשלימה חוליה שהייתה חסרה עד כה: מהו הקשר בין המעשה המיוחס לסרח לבין התוצאה, חיי נצח? עתה, הקשר ברור: יש כאן שכר לסרח, על פי עקרון הגמול התנ"כי הידוע: מידה כנגד מידה. יעקב מבטיח לנכדתו האהובה: את החיית את רוחי, ולכן תזכי לחיי נצח!

היחס בין המעשה לגמולו

היינמן⁵⁵ עומד על כך שהשכר שאותו מקבלת סרח נראה מופרז ומעבר לכל מידה סבירה: הלא לפי האמור, סרח רק עושה כמצוות האחים, ומקדימה את הבשורה על בוא יוסף בשעות ספורות. הוא מביא גרסה אחרת, המופיעה בפירוש הדר זקנים על התורה,⁵⁶ שעל פיה סרח לא רק נבחרת למשימה או מתבקשת לבצעה, אלא לוקחת אותה על עצמה מיוזמתה:

"ויגידו לו לאמור" – מהו לאמור? לפי שסרח בת אשר יצאה לקראתם ושמעה שהיו מדברים מן יוסף וכי הוא חי. רצתה [= רצה] והקדימה והגידה ליעקב. ואמר לה: כן תחיי! ומברכתו של צדיק עדיין היא חיה.⁵⁷ אמנם גרסה זו, המתארת את סרח כנוקטת יוזמה ורצה לבשר בשורות טובות, מעצימה את המעשה, אולם עדיין אין בזה כדי להצדיק את גודל השכר שניתן לה.

פירוש הדר זקנים המקדים את בשורת סרח בשנים רבות, שופך אור חדש על הגמול העצום שסרח זוכה לו: לדבריו, סרח גילתה ליעקב את הסוד הגדול מיד, סמוך למכירה, ולא רק ערב בואו של יוסף להתאחד עם אביו – כבר אז היא מגלה לו כי יוסף לא נטרף על ידי חיה רעה אלא נמכר לעבד על ידי אחיו:

"ולאשר אמר ברוך מבנים אשר" – למה ברכו משה בלשון זה יותר מכל השבטים? ויש לומר לפי שהיה בנידוי, על שגילתה סרח בתו ליעקב שיוסף חי. כי כשנמכר יוסף השביעו השבטים זה את זה שלא לגלות הדבר, וסרח שמעה והגידה ליעקב עוד יוסף חי. שמעה מאביה כדאמרינן: 'קל שותא דינוקא דאבא או דאימא שמעי' [= מה שמדבר התינוק או מאביו או מאימו שמע], ואם כן, שמעה הדבר מאביה, ועל שגילה היה בנידוי.⁵⁸

- 55 לעיל הערה 5, עמ' 61.
- 56 פירוש המלקט את פירושי בעלי התוספות שחיו במאה השתיים-עשרה והשלוש-עשרה, ושל פירושי הרא"ש (רבנו אשר בן יחיאל מלוניל 1250–1327) על התורה.
- 57 הדר זקנים, ליוורנו ת"ר, פירוש התוספות, פרשת ויגש, דף כא ע"ב, בראשית מה, כו.
- 58 הדר זקנים, פירוש התוספות, פרשת וזאת הברכה, דף עח ע"א, דברים לג, כד.

אם אכן כך הדבר, הרי שסרח לא רק חוסכת מיעקב התרגשות גדולה מדיי העלולה להזיק לבריאותו, אלא שבכך חוסכת ממנו עשרים ושתיים שנה של אבל וייאוש, ונוסכת בו תקווה שעוד יזכה לראות את בנו אהובו.⁵⁹ בעקבות מעשה זה זוכה סרח לברכה יוצאת דופן מסבה יעקב: "אל ימשול מוות בך עד עולם".

השתלשלותה של אגדה:

השוואה בין מסכת כלה רבתי ובין אלפא ביתא דבן סירא

באגדות רבות מתוארת כניסתה המיוחדת של סרח לגן עדן. היא לא נכנסת לגן עדן לאחר מותה, כשאר הצדיקים, אלא נכנסת בחייה לגן עדן. במסגרת הדיון לא נתייחס למשמעות המושג "להיכנס חי לגן עדן". לכך יש להקדיש דיון נפרד. אלא ננסה להתחקות אחרי מקור הרעיון, ונבדוק כיצד התפתחה האגדה. נבחן תחילה את האגדה בניסוחה הקצר המופיע במסכת כלה רבתי. הדעת נותנת שזהו הגרעין הקדום יותר של המסורת, ומאוחר יותר הוסיפו עליו פרטים, ביאורים או השלמות: "שבעה נכנסו בחייהם לגן עדן [...] סרח, דכתיב בה 'אנכי שלומי אמוני ישראל' – אני שהשלמתי מנין הנכנסים לגן עדן".⁶⁰ במסכת כלה לא מובאת הסיבה לכך שזכתה להיכנס בחייה לגן עדן. במקום נימוק, המדרש מביא פסוק כסיוע או כהוכחה לחיזוק המסורת. לדעתנו האסמכתא אינה מובהקת, שכן היא נשענת על הזיהוי של סרח עם האישה החכמה מאבל בית מעכה ועל הפרשנות הדרשנית של הפסוק הסתום "אנכי שלומי אמוני ישראל". מתוך הדברים נראה שהמסורת בבסיסה הייתה קיימת, ואילו הפסוק מובא כאסמכתא בעלמא. באלפא ביתא דבן סירא, ספר דרשות מאוחר ותמוה,⁶¹ מצאנו שתי דרשות שונות על סרח. לעומת הנאמר במסכת כלה, בגרסאות אלה ישנה התפתחות:

59 לפי גרסה זו יובן מדוע יעקב ממאן להתנחם. שהלא בדרך כלל נקוט הכלל שקבעו חז"ל: "גזירה על המת שישתכח מהלב" (בבלי, פסחים נד ע"ב). אולם יוסף לא מת, אלא בחזקת נעדר, ולכן יעקב ממשיך לבכות ולחלום שעוד יזכה לראותו.

60 מסכת כלה רבתי (לעיל הערה 17), ג, כג, עמ' 246.

61 מכונה גם "בן סירא הקטן". נדפס לראשונה ב-1519 בקושטא. מדרש אגדה ייחודי, אשר נכתב בערך במאה ה-10. הספר מורכב מארבעה חלקים העוסקים בבן סירא. תחילה מתוארות נסיבות לידתו, אחר כך מתואר דו-שיח בין בן-סירא בן השנה לבין המלמד שלו, ומתנהל דרך דיון בעשרים ושניים פתגמים, כל אחד מהם מתחיל באות אחרת של האל"ף-בי"ת.

מדרשים אלה לא מסתפקים באסמכתא או בהוכחה לכך שנכנסה בחייה לגן עדן, אלא מחפשים מעשה שיסביר מדוע זכתה בכך. בנוסף, מחפשים מהו הקשר בין המעשה המיוחס לה לבין השכר שקיבלה.

נוסח א:

סרח בת אשר – בעבור שאמרה ליעקב יוסף חי. אמר לה יעקב: זה הפה שבשרני על יוסף שהוא חי לא יטעום טעם מות.⁶²

נוסח ב:

סרח בת אשר – לפי שכיון שהלכו בני יעקב במצרים ומצאו ליוסף שאמרו לו בתחילה "טורף טורף יוסף". מיד באו לארץ כנען לספר ליעקב אביהם והיו מתביישים לומר ליעקב כי יוסף חי בשביל שאמרו לו בתחילה טורף טורף, ולפיכך לא היו יכולים לומר לו שהוא חי. מיד יצאו ומצאו לסרח בת אחיהם ואמרו לה למה אצל אבא ואמרי לו כי יוסף חי וכי הוא מושל! מיד "ויפג לבו" ואמר: בתי, כך את לעולם! ונתקיימה בה אותה קללה. והיא היתה חסידה. לפיכך בחייה היא בג"ע.⁶³

נראה ששני המקורות מדווחים על אותו מעשה, אלא שהמקור השני מספר זאת בפירוט רב ובאריכות יתרה. אולם למעשה יש ביניהם הבדל תהומי: לפי גרסה א סרח הצליחה במשימתה ומתברכת על ידי יעקב. ואילו לפי גרסה ב הצלחתה של סרח אינה מלאה – "מיד – ויפג ליבו", יעקב נבהל עד כי כמעט פרח נשמתו. גם התוצאה מכך אינה חיובית, לא ברכה אלא "ונתקיימה בה אותה קללה". מדברי הדרשן לא ברור מהי הקללה. יתכן שהכוונה לדברי יעקב "כך תחיי לעולם". לפי דבריו, חיים ארוכים מאוד ובפרט חיי נצח אינם בהכרח ברכה: לראות דורות רבים נולדים, חיים ומתים ולהישאר יחיד מבני דורך זה לא תמיד

היחס בספרות הרבנית לספר הוא אמביוולנטי: מצד אחד הוא משמש בדיונים הלכתיים בנושא הפרייה מלאכותית, אך מצד שני התייחסו אליו בספקנות ואף זלזלו בו. הרמב"ם בפירושו למשנה אף מתייחס לספר כאל אחד מהספרים החיצוניים וכותב עליו: "אין בהם חכמה ולא תועלת אלא איבוד הזמן בדברים בטלים". במאה האחרונה גברה עוד יותר ההסתייגות בספרות הרבנית ומתגבשת עמדת הסתייגות חריפה מהאלפא ביתא (על פי הרב ר' מרגליות, עוללות יב, נדפס בסוף ספרו, מחקרים בדרכי התלמוד, מוסד הרב קוק; הרב ש"ז אוירבך, נועם א, עמ' קמט-קג). (על פי: "אלפא ביתא דבן סירא", ויקיפדיה, https://he.wikipedia.org/wiki/אלפא_ביתא_דבן_סירא, אוהר 19 נובמבר 2019).

סיפורי בן סירא בימי הביניים, עמ' 35. עיין הערה 49.

שם, עמ' 255. 63

קל. ומשום ש"היא הייתה חסידה", ריחמו עליה מן השמיים, ובמקום חיי נצח בעולם הזה, הכניסו אותה בחייה לגן עדן. אפשרות אחרת לביאור הקללה הוצעה על ידי העורך. לפי פשט הפסוק "ויפג לבו כי לא האמין להם"⁶⁴, כשסרח בשרה שיוסף חי, יעקב לא האמין ולכן קילל אותה "כך את לעולם" - כפי שיוסף אינו חי כך גם את לא תחיי. מכיון שיוסף היה חי בניגוד למה שסבר יעקב, הקללה הפכה לברכה לחיי עולם.

הסוד של סרח

סרח שומרת סוד

מוטיב הסוד שזור בכמה מאגדות סרח: סרח מגלה ליעקב את הסוד שיוסף חי, ביד סרח מופקד סוד הגאולה, סרח יודעת היכן קבורות עצמות יוסף ומגלה זאת למשה, ויש מציעים⁶⁵ ש"היא המגלה ליואב את סוד השלום באומרה, שאין צורך לפגוע בעיר שלמה בגלל מורד בן בליעל אחד". מדוע מופקדים סודות בידיה? לדעת היינמן,⁶⁶ "סרח החכמה, מן הדין שתדע סודות חשובים, שלולא כן היו נשארים בגדר תעלומה".

סוד הגאולה

ניתן להוסיף, שסוד הגאולה נמסר לסרח גם בגלל אריכות ימיה: עיקר עניינו של סוד הוא בכך שיהיה ידוע למספר קטן ביותר של אנשים. ומכיוון שהיה ברור לבני יעקב בוודאות שסרח תחיה בזמן הגאולה, מפני שקיבלה על כך ברכה מאביהם, העדיפו להפקיד את הסוד בידיה, כאחרונה בשרשרת זו. הסבר אחר, מהותי יותר: סרח קשורה לענייני גאולה. היא מתערבת בתהליך הגאולה ומאיצה אותו בתחילתו עם בואם של משה ואהרן לעם ישראל ובשורת גאולה בפיהם. היא זו המאשרת שאמנם אמת בפיהם והם שליחי הקב"ה, והיא זו שעוזרת למשה למצוא את עצמות יוסף, בבחינת "המכה בפטיש" של תהליך יציאת מצרים. כבר הזכרנו שסרח אוהבת לבשר בשורות טובות, ואיזו בשורה טובה יותר מבשורת הגאולה? לא נתפלא אפוא שחכמים בחרו לתאר את סרח

64 בראשית מה, כו.

65 א' חזן, "סרח בת אשר", דף שבועי, אוניברסיטת בר אילן, גיליון מס' 268, פרשת ויגש תשנ"ט.

66 לעיל הערה 5, עמ' 62.

כמתפרצת לדיון בבית מדרשו של ר' יוחנן, דווקא כשדן בקריעת ים סוף, אחד הניסים המרשימים ביותר ביציאת מצרים.

הקשר המיוחד בין סרח ליוסף

מוטיב נוסף השזור באגדות סרח קושר אותה בקשר מיוחד ליוסף דודה. לפי המדרש סרח היא שנבחרת לבשר לסבה יעקב "עוד יוסף חי". כמו כן סרח עוזרת למשה למצוא את ארונו של יוסף ובכך למלא את צוואתו לאחיו: "פקד יפקד אלהים אתכם והעליתם את עצמתי מזה אתכם".⁶⁷

סיכום

במאמר זה בחנו אגדות חכמים על סרח בת אשר. עקבנו אחרי התפתחות אגדות אחדות המזהות את סרח כאישה החכמה מאבל בית מעכה. במדרשים אחרים סרח מבשרת ליעקב על כך שיוסף חי, מסייעת לעם ישראל לקבל את שליחי ה' שבאו לגאול אותם כשבידה המפתח לכך: "סוד הגאולה", ואף עוזרת למשה למצוא את עצמות יוסף. שמענו את סרח מתערבת בדיון בבית מדרשו של רבי יוחנן, וראינו כיצד מתקיימת ברכתו של יעקב אליה, לחיים ארוכים, עד כניסה בחייה לגן עדן או לחיי נח.

מאגדות אלה מצטיירות דמות נשית ססגונית ומרתקת. דמות של נערה-אישה-סבתא צדקת, חכמה ופעילה. פעילותה נמשכת לאורך דורות רבים ומתמקדת בהוספת חיים, בהצלה, ובבשורות טובות. פגשנו את יכולת הדיבור וההתנסחות המיוחדת לה, את הרגישות האנושית כלפי סבה, יעקב, ואת היכולת להיות אסרטיבית וסמכותית כלפי שר הצבא, יואב בן צרויה.

חוט השזור באגדות סרח, יוצר זיקה עמוקה בין סרח ליוסף: סרח מבשרת ליעקב "עוד יוסף חי", סרח עוזרת למשה למצוא את ארונו של יוסף ובכך לקיים את צוואתו "והעליתם את עצמותי מזה אתכם", וסרח מקבלת את סוד הגאולה שאותו מסר יוסף לאחיו.

מתוך עיון באגדות אלה בולט הדמיון הרב בין אגדות סרח לאגדות על אליהו הנביא: שתי הדמויות קשורות לגאולה, שתיהן מבשרות בשורות טובות,⁶⁸ שני

67 שמות יג, יט.

68 דמותו של אליהו הנביא חוזרת במסורת ישראל כמבשרת על בואו של המשיח: "הִנֵּה אֶנְכִי שֶׁלַח לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא לְפָנַי בּוֹא יוֹם ה' הַגְּדוֹל וְהַנּוֹרָא" (מלאכי ג, כג).

האישים נמצאים ברשימת הנכנסים בחייהם לגן עדן, ושניהם מסוגלים להופיע בפתאומיות ואף לפתור בעיות העולות בדיון בבית המדרש.⁶⁹ אולי ניתן להציע בזהירות, שסרח היא מעין מקבילה נשית לאליהו הנביא. ושמה, להבדיל מאליהו, המבשר על בוא משיח בן דוד, יתכן שבגלל הקשר המיוחד שלה ליוסף, סרח תבשר על בואו של משיח בן יוסף.

69 "ייהא מונח עד שיבוא אליהו" (משנה בבא מציעא פרק א משנה ח ע"ד). "עד שיבוא אליהו ויעיד עליהן אם טמאות הן אם טהורות" (סכוליון למגילת תענית על תאריך עשרים ותלתא למרחשון). ויש דורשים את המונח התלמודי "תיקו" כנוטריקון - תשבי יתרץ קושיות ובעיות (תוספות יום טוב, למשנה עדויות ח, ז) .